TRADICIÓ I MODERNITAT A LA FESTA DE SANT ANTONI

La festa de sant Antoni està farcida d'elements tradicionals: cançons, els dimonis, sant Antoni, els focs, la cavalcada, el passacarrers; uns elements que ens identifiquen col.lectivament i mitjançant els quals ens reconeixem membres d'un determinat grup humà. Els nostres dimonis són diferents als d'altres pobles; ens representen i quan els veim ens sentim identificats. Aquests elements s'han transmès de generació en generació seguint dues idees bàsiques: lloar a sant Antoni i mantenir-se fidels al passat, sense aquesta fidelitat no hi ha tradició.

La festa de sant Antoni és molt antiga; a l'època medieval estava estesa per tot Europa; llavors la iconografia tradicional mallorquina coincidia substancialment amb la dels pagesos de Baviera (1). La devoció al sant es propagà per Espanya procedent de França i s'escampà per tots els regnes cristians d'aquell temps evolucionant de manera diferent. A mitjans del segle XIV hi havia confreria de sant Antoni a Inca, Sóller, Pollença, Manacor i Artà.

Aquesta festa ha passat per períodes esplendorosos i per perllongades crisis. A Capdepera, a finals del segle XVII, la festivitat de sant Antoni es vivia intensament; en canvi la primera meitat del segle XIX fou un temps de crisi la qual no fou superada fins que es renovà el sentit de la diada. L'any 1886 apareix per primera vegada el personatge de sant Antoni i dos dimonis (2); ambdós eren antagonistes, els dimonis eren els prínceps del mal, els senyors de l'Infern, els que feien penar a tots els desca-

rriats; sant Antoni simbolitzava la fidelitat a les creences religioses i els valors de la pagesia. Llavors la societat tenia una concepció dualista del món: el bo i el dolent, el conservadorisme social i polític i el liberalisme responsable de la introducció dels nous costums i dels mals de la societat. Dins la cultura popular s'hi reflexa com la gent senzilla interpretava la vida en un determinat moment històric.

L'any 1879 s'havia fundat la comunitat evangèlica local, un fet agosarat que va sorprendre als fidels catòlics i a la pròpia Església que immediatament va impulsar una reacció popular. Una de les primeres iniciatives fou impulsar les velles tradicions i crear-ne de noves: la festa de sant Antoni, les obres de teatre popular de caire religiós com "El rei Herodes" i els "Pastorells", la recuperació de la festa de l'Esperança i les capelletes entre altres. En aquell moment la tradició era considerada com l'expressió més genuïna del poble, la dipositària dels valors essencials de l'esperit popular.

Però la cultura popular no s'ha alimentat únicament de la cultura religiosa, també ha creat manifestacions culturals pròpies, com les cançons de sant Antoni.

Sant Antoni és el patró
de Maó i Ciutadella,
li pegam amb sa botella
perquè no tenim tassó.

Aquesta cançó únicament la canten a Capdepera, segurament és de finals del segle passat i ens relaciona amb la cultura popular de Menorca, una incorporació pròpia de les cultures frontereres les quals s'enriquien mútuament. Llavors i fins ben avançat aquest segle molts de gabellins anaven a fer les meses de segar a Menorca (3).

Fins a l'aparició dels mitjans de comunicació de masses les aportacions de les diferents cultures eren transmeses, normalment, per contacte entre una i altre cultura, és a dir, les activitats desenvolupades per comunitats llunyanes ens arribaven després de passar pel sedàs de les cultures veïnes. Per exemple, les obres de teatre religiós divulgadores de la vida de sant Antoni era una activitat molt estesa per la península; ara bé, la popular "Comèdia de sant Antoni de Viana" del manacorí Sebastià Gelabert "Tià de sa Real" , any 1751, fou escrita a partir d'una còpia valenciana (4).

També és una aportació popular el canvi de valors que actualment representa la figura del dimoni; ara ja no és l'antagonista del sant sinó el gran animador de la festa, un dels protagonistes. Al respecte són molt il.lustratives les reflexions de Jaume Morey reproduïdes en el programa de sant Antoni de l'any 1992 (5). "Però la festa de Sant Antoni és la festa del dimoni, i tampoc no vull ser irreverent. Vull dir que la grapada de la festa, almenys la del temps en què jo l'he viscuda, brolla més d'aquest caire que no de l'altre. Tothom posa l'ull en el dimoni, ningú no mira el Sant. Jo no he vist vèncer mai Sant Antoni, en el carrer, entre

la gent. L'apoteosi s'esdevé quan el dimoni petit, descavalcant el Sant de l'ase que el transportava, s'enfila d'un llongo sobre la muntura i, d'esquena, dirigeix la música. La impertinència està servida i mentre hi hagi un Sant que ens vulgui manar cap a la salvació, hi haurà un dimoni que, si més no un dia a l'any, voldrà capgirar-ho tot. I mentre ho vegem, ens n'alegrarem que aquell dimonió malmeni el pobre santet i usurpi el lloc que no li correspon. Encara que sigui per una estona, i en una representació de carrer. Aquest dia ens tendrà al seu costat, serem del dimoni".

Tota manifestació de cultura popular evoluciona; ara bé, si aquesta tradició es manté viva, com a Artà la festa de sant Antoni, és molt difícil que hi arrelin elements procedents de cultures alienes perquè aquests perden el sentit fora del context social on s'han desenvolupat; per altre part, la tradició estableix les regles del joc i marca cada una de les passes que ha de seguir la festa; els artanencs saben molt bé com han de comportar-se a la festa i quin paper juguen cadascun dels protagonistes, per això no admetrien cap element estrany que interferís en la festa.

Quan els dimonis gabellins s'incorporaren a la festa tenien assignat un sou respectable; l'any 1888 entre els dos dimonis cobraren 4'11 pts per dos jornals i manutenció; deu anys abans l'Ajuntament pagava el jornal a o'75 pts(6). El pagament d'un sou just s'explica per la dificultat de trobar gent per fer de dimoni, cosa que no passava en els pobles on aquest personatge gaudia del suport de la tradició i no mancaven voluntaris que tenguessin per un orgull i un privilegi el fet de vestir-se, any rere any, de dimoni.

Aquells anys, a Capdepera, el programa de la festa era molt complet i la base de la diada eren els actes religiosos. El dissabte de sant Antoni feien la captació per les cases de camp i possessions, després el passacarrers que permetia finançar la festa;el vespre s'anava a les completes i després als foguerons. L'endemà de matí l'ofici major i el capvespre la cavalcada, seguidament el cant de sa codolada i el refresc que, també, era un costum antic (7).

A Artà el programa de festes es conserva tan complet com sempre, inalterable; en canvi a Capdepera únicament mantenim els actes més populars i trullosos i bastant canviats, els dimonis són els grans protagonistes de la diada i els foguerons l'activitat més popular, els actes religiosos com les completes i l'ofici major ja fa temps que no es celebren.

La festa ha evolucionat de manera diferent a Artà i a Capdepera. Actualment la pagesia ja

té poc pes i el procés de secularització està prou avançat però a Artà la tradició és valorada i l'Obreria és capaç d'arreplegar la gent i d'organitzar actes vertaderament populars i coherents que permeten compartir cançons i sentiments. Entre els actes més populars destacaria les completes on els artanencs, convidats per l'Obreria, pugen fins el temple parroquial i davant la capella del Sant canten les cançons típiques de la nostra pagesia, antonianes i dignes de la festa. (8)

Alguns aspectes de la festa, com les ganes de beure, les cançons atrevides i malicioses i les ganes de bulla, anuncien la proximitat del Carnaval, el desig d'alliberar-se, de transgredir les normes; però no és per aquest caire que perilla la festa sinó pel canvi de valors que introdueix la societat de consum desplaçant els elements tradicionals de la cultura popular per uns actes i activitats que són simple espectàcle sense sentit ni valors que es puguin compartir; dins la cultura popular tradicional el poble fa la festa, en canvi dins la cultura popular consumista la festa es fa per el poble.

Un dels espectacles que han gaudit de més popularitat a Mallorca han estat les dimoniades; entre 1984 i 1989 es celebraren concentracions de dimonis de tot Mallorca que, acompanyats per nombroses bandes de música i finançats pel Consell Insular, desfilaren per Manacor, Sa Pobla, Sant Llorenç, Muro, Son Servera i Alcudia. L'èxit de les dimoniades va sorprendre tothom però principalment als folkloristes religiosos que veieren com el dimoni s'apropiava de la festa. Pel pare Gabriel Llompart la dimoniada era una heretgia folklòrica; posar a un mateix nivell Déu i el Diable era un maniqueisme. Una visió cristiana sempre situa Déu per damunt el dimoni; així havia estat sempre com ho demostren les rondalles; per això calia celebrar la desaparició de la dimoniada i el fet que el dimoni quedàs esculat. (9) No hi ha dubte que les pressions de l'Església acabaren per imposar-se i les aigües tornaren al seu llit.

A Capdepera hem seguit el camí contrari; en comptes d'augmentar la popularitat de la festa s'ha incrementat el nombre de dimonis els quals han arraconat el nostre sant i s'han convertit en els grans protagonistes. Per aquest camí la festa es desvirtua i la convertim en un espectacle, en allò que volen aquells que desconeixen la tradició.

A la cavalcada d'aquests anys passats han desfilat cavallistes endiumenjats a l'andalusa, a l'anglesa i vaquers. Aquesta diversitat pot ser fruit del procés urbanitzador que patim, és a dir, de mescla de cultures i pèrdua d'identitat. A Palma passa una cosa semblant; la cavalcada és l'única activitat antoniana que es celebra i tothom hi té cabuda, no hi ha cap criteri que ho reguli, és una festa per el consum urbà. El cas de Palma il.lustra on podem arribar.

Des de fa uns anys, a Palma, es celebra una bona mostra de festa per al poble: la Fira d'abril. A ningú se li ha passat pel cap anar-hi vestit de pagès; quan es va a festa qui més qui manco sap com anar-hi per no desentonar, és una qüestió de gust i d'educació. A Capdepera sant Antoni és una festa popular de caire tradicional la qual cosa vol dir que, per anar bé, cal seguir la tradició.

Sant Antoni, quin calfred!
amb aquesta cavalcada
i bona dimoniada
que s'oblida del santet.

Sant Antoni ha estat una festa tradicional molt completa i bé mereix una reflexió col.lectiva i profitosa que permeti evolucionar fent-la més popular, integradora i més mallorquina.

Josep Terrassa

Notes

(1) Gabriel Llompart. Sant Antoni és un bon santi. Article publicat al Diari de Mallorca

(2) Arxiu parroquial. Llibre de la confraria

(3) Miquel Lliteres "Catoi". Els segadors gaballins a Ciutadella. CAP VERMELL març 1995

(4) Jaume Vidal Alcover. Introducció i notes de la Comèdia de Sant Antoni de Viana. Col.lecció Tià de sa Real nº 14. Manacor 1982.

(5) Jaume Morey Sureda. Programa de Sant Antoni Abat. Artà , gener 1992

(6) Arxiu parroquial

(7) Programa de Sant Antoni Abat d'Artà. Cada any es repeteixen les recomanacions.

(8) Arxiu parroquial. He consultat el periode entre 1858 i 1888.

(9) Gabriel Llompart. Article publicat a la revista Brisas, gener 1990